

Vekoslav Grmič v vrsti slovenskih duhovnikov, ki so se ukvarjali s slovenskimi protestanti 16. stoletja

Vincenc Rajšp*

Potrjeno – Accepted: 26. 9. 2023 | Objavljeno – Published: 30. 11. 2023

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Grmič V.:274(497.4)«15«

Vincenc Rajšp: Vekoslav Grmič v vrsti slovenskih duhovnikov, ki so se ukvarjali s slovenskimi protestanti 16. stoletja. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 94=59(2023), 2–3, str. 140–166

Prispevek obravnava doprinos Vekoslava Grmiča k razumevanju reformacije ter nju-nih glavnih protagonistov Primoža Trubarja in Martina Luthra. Grmičevo delo je uvrščeno v vrsto slovenskih katoliških duhovnikov, ki so pisali o slovenski reformaciji od začetka 19. stoletja dalje.

Ključne besede: Vekoslav Grmič, reformacija, protestantizem, Primož Trubar, Martin Luther.

1.01 Original Scientific Article
UDC 929Grmič V.:274(497.4)«15«

Vincenc Rajšp: Vekoslav Grmič in the line of Slovenian priests who have researched Slovenian Protestants of the 16th century. Review for History and Ethnography, Maribor 94=59(2023), 2–3, pp. 140–166

This article discusses the contribution of Vekoslav Grmič to the understanding of the Reformation and its main protagonists Primož Trubar and Martin Luther. The work of Grmič is included among the works of Slovenian Catholic priests who wrote about the Slovenian Reformation from the beginning of the 19th century onwards.

Keywords: Vekoslav Grmič, Reformation, Protestantism, Primož Trubar, Martin Luther.

* dr. Vincenc Rajšp, Slovenski inštitut na Dunaju, Avstrija, vincenc@rajsp.si

SIMPOZIJ OB 100-LETNICI ROJSTVA DR. VEKOSLAVA GRMIČA je nedvomno bolj spominskega značaja kot poglobljene znanstvene in kritične presoje Grmičevega obširnega dušnopastirskega, pedagoškega in znanstvenega dela. Za vse to bi bil (bo) primernejši simpozij ob 20-letnici smrti leta 2025, zanj pa so tokratni prispevki lahko pomembno izhodišče. Čeprav gre za kratko časovno obdobje dvajsetih let, so se v Sloveniji zgodile »tektonske spremembe« na verskem in družbeno-političnem področju in tudi na področju preučevanja reformacije.

Na področju zgodovinopisja in teologije je nastala okrog leta 2017 ob 500-letnici objave Luthrovih 95 tez obširna literatura, monografije in zborniki simpozijev – ne le v nemškem prostoru temveč tudi v drugih državah.¹ Tudi Slovenci smo dobili izpod peresa Gerharda Giesemanna² temeljito študijo o Trubarjevi teologiji v nemščini in slovenskem prevodu, ki odpira nadaljnjo raziskovalno pot na isti osnovi tako Nemcem, ki ne obvladajo slovenščine, kakor tudi Slovencem, ki ne obvladajo nemščine.

V sodobni sekularizirani družbi ostaja tako v širši Evropi kot tudi v slovenskem prostoru le še skromna podlaga za razumevanje verskih vprašanj, kot jih obravnava Grmič. Tudi »hagiografski« opisi reformacijskih verskih junakov ne dosegajo nekdanje privlačnosti. Zato se raziskovanje obrača k odkrivanju takratnega resničnega zgodovinskega dogajanja in zapletenih zgodovinskih procesov ter njihovega razvoja. V nemškem zgodovinopisju in javni zavesti predstavlja prelomnico konec druge svetovne vojne z diskusijo o povezanosti protestantskih cerkva z nacionalsocializmom ter vlogi Luthrovega nauka pri pojmu »pokorščine« oblastem. Analize proslavljanja stoletnic, povezanih z Luthrovim rojstvom (.83), Luthrovo smrtjo (.46), objavo 95 tez (.17) pa kažejo, kako so se poudarki pomena Martina Luthra v stoletjih spreminjali.

Slovenci takih možnosti nimamo, ker Primož Trubar v konfesionalnem obdobju brez protestantske cerkve med Slovenci ni mogel biti slavjen, kot je bil Luther v evangeličanskih cerkvah. Trubar je po 16. stoletju ponovno vstopil v širšo slovensko zavest v začetku 19. stoletja z zaslugami za slovenski jezik in literaturo, ki sta v 19. stoletju postali neobhodna podlaga za obstoj naroda. »Hagiografsko« kanonizacijo pa je doživljal od osemdesetih let tega stoletja naprej. Tako kot so se glede jezikovnega pomena za nemščino (protestantski) Nemci sklicevali na reformacijo in Luthra, so se tudi (katoliški) Slovenci na Primoža Trubarja, Dalmatina in Bohoriča. Kljub nepremagani verski razklanosti (»odpad od prave katoliške vere«) je prevladal »kulturni« pomen. Toda tudi to sprejemanje je v nadaljnjem stoletju in pol padlo pod vpliv vsakokratnih versko-političnih, medkonfesionalnih, nacionalnih in

¹ Rajšp, Zgodovinski pogled.

² Gerhard Giesemann, Teologija reformatorja Primoža Trubarja.

nacionalističnih, svetovnonazorskih ter ideoloških razmer. Vendar tega ne gre presojeti s »krivdnega« vidika takratnih akterjev, saj je bil to proces v »duhu« širšega evropskega dogajanja, še posebej dogajanja v nemškem prostoru, prav tako kot je bila tudi slovenska reformacija del dogajanja v tem istem prostoru. Slovenski »klerikalci«, nemški liberalci in protestantje ter slovenski liberalci so se tudi glede reformacije 16. stoletja borili za prevlado razlage z lastnega vidika, občutka moči vendar tudi nemoči in strahu.

Vekoslav Grmič se je vključil v razprave o pomenu slovenske reformacije prav tako v specifičnem času, ob 500-letnici Luthrovega rojstva leta 1983, kot teolog, poleg Jožeta Rajhmana na lastnem teološkem področju, kar je bilo v slovenskem prostoru novo. Njegovi duhovniški predhodniki so se udeleževali z jezikovnimi, literarno zgodovinskimi ter zgodovinopisnimi kakor tudi polemičnimi in medkonfesionalno napadalno–obrambnimi spisi. Grmičevo obdobje je bilo veliko ugodnejše, saj je 2. vatikanski koncil odprl pot sodelovanja, kot so jo že pred tem nakazali nekateri nemški katoliški zgodovinarji in teologi; prav tako so se tudi na protestantski strani omilili očitki na račun Katoliške cerkve, kljub temu da zgodovinsko nagrmadena nasprotja niso mogla nenadoma izginiti. Tako kot so nemški protestantje morali najti pot iz nacionalistične »zagate« 19. in 20. stoletja ter pretrgati vezi s svetno oblastjo, je morala tudi Katoliška cerkev prestopiti bariere pripisovanja krivde za ločitev samo protestantom in obtožb »krivoverstva«.

Čeprav tudi Grmičeve razprave nosijo sled časa, v katerem so nastale v prikazih Martina Luthra, Primoža Trubarja ter odnosov med Katoliško cerkvijo in protestantizmom, niso neaktualne, saj izražajo potrebo po tozadevnem preučevanju in predstavljajo izhodišče za nadaljevanje njegovega dela. Potrebne so še toliko bolj, ker je v samostojni Sloveniji pojem reformacije in s tem protestantizma trdno vgrajen v slovenski državni okvir. 31. oktober, dan domnevnega Luthrovega nabitja 95 tez na vrata grajske in univerzitetne cerkve v Wittenbergu, je kot *Dan reformacije* državni praznik in dela prost dan, kar je poleg nekaterih nemških dežel le še v državi Čile.³ Na državnih in drugih proslavah ob *Dnevu reformacije* pa v slavnostnih govorih slovensko reformacijo in njen pomen razlagajo vidne javne osebnosti v državi; med govorniki je bil tudi Vekoslav Grmič.

K sodelovanju na tem simpoziju me je vzpodbudil spomin na sodelovanje na prvem nemško-slovenskem simpoziju v Tübingenu leta 1986 ob 400-letnici smrti Primoža Trubarja. Z mestom je bil Trubar tesno povezan; tam so tiskali njegove knjige, četudi ne prvih – Katekizma in Abecedarija, kot se je donedavna mislilo –, ki sta bili natisnjeni v Schwäbisch Hallu⁴. To je tudi sicer

³ <https://de.wikipedia.org/wiki/Reformationstag>.

⁴ Rajšp, Trubarjev »Catechismus«.

mesto spomina na Primoža Trubarja, saj hrani arhiv Univerze v Tübingenu velik del gradiva v zvezi s Trubarjem, njegovih pisem in drugih dokumentov o delovanju uraške tiskarne, ki jo je vodil. V bližini je tudi Derendingen, danes del mesta Tübingen, kjer je bil Trubar 20 let župnik; tam je njegov grob in znamenita spominska plošča v evangeličanski farni cerkvi sv. Gala (St.-Gallus-Kirche).

Na simpoziju sva sodelovala Vekoslav Grmič s predavanjem *Principi Trubarjeve teološke misli (Prinzipien von Trubers theologischen Denken)*⁵; sam sem govoril o *Razširjenosti protestantizma med socialnimi plastmi na Kranjskem (Die Ausbreitung des Protestantismus unter den sozialen Schichten in Krain)*⁶; tema naslovoma sva ostala zvesta tudi pri nadaljnem ukvarjanju z reformacijo, Grmič s teološkimi temami, sam z versko-družbenimi.

Prispevek ni mišljen kot kritično soočenje z Grmičevo protestantiko, temveč bolj kot izhodišče za presojanje te tematike v obstoječih okoliščinah Grmičevega časa. Ker je bil Grmič kritičen do svojih duhovniških predhodnikov glede odnosa do protestantizma, se mi zdi prav, da te vsaj na kratko tudi predstavim. Čeprav je Grmič obravnaval predvsem teološki vidik Primoža Trubarja in Martina Luthra, ki se zdi nadčasoven, nosijo razprave prav tako pečat časa, v katerem so nastale kot dela duhovnikov pred njim. Delovali so v skladu z razmerami svojega časa, pod vplivom dediščine konfesionalnih razmejitev, ki so prevladale in se utrdile od 17. stoletja naprej, omejeni z medkonfesionalnimi razmerji, prav tako pa tudi z vsakokratnimi sovražnimi predstavami o drugih (Feindbilder). Vsekakor pa je pomembno upoštevati tudi vsakokratni državni okvir in politične ter vsakokratne zapletene družbene razmere, ki so krojile odnose med konfesijami. Ne nazadnje je za objektivno presojo potrebno poslušati in skušati razumeti tudi različna »nasprotna« mnenja.

SLOVENSKI DUHOVNIKI IN SLOVENSKI PROTESTANTIZEM V 19. IN 20. STOLETJU

Za čas 19. in začetka 20. stoletja do leta 1918 bi težko govorili o odnosu slovenske Katoliške cerkve do protestantizma, saj te v organizacijski obliki ni bilo; škofje so bili vezani in so se tudi držali državne cerkvene politike, katere vrh je predstavljal cesar. Obravnavano delo so opravljali duhovniki brez izrecne pobude škofov, z izjemo Antona Martina Slomška, ki je bil sam škof. Odnos slovenskih duhovnikov do slovenskega protestantizma bi v tem času lahko razdelili na vsaj dve obdobji. Prvo obdobje vključuje čas od začetka 19.

⁵ Grmič, Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen.

⁶ Rajšp, Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen.

stoletja do šestdesetih let istega stoletja, ki ga lahko pojmuje kot obdobje strpnih odnosov in sodelovanja med slovenskimi duhovniki in protestanti na področju narodne promocije, ob jasnem poudarjanju verske razdeljenosti (odpad od prave vere). Anton Martin Slomšek, Valentin Stanič in Matija Majar Ziljski so sodelovali s protestantom Jozefom Šafařikom pri zemljevidu *Slovanský zeměvid leta 1842* tako, da so mu priskrbeli podatke za slovensko-nemško jezikovno mejo na Koroškem in na Štajerskem. Leto kasneje, 1843, je izdal nemški protestant Karl Bernhardi prvo jezikovno karto nemškega jezika »*Sprachenkarte von Deutschland*»⁷. Za jezikovno nemško-slovensko mejo na Štajerskem in Korškem je pridobil podatke od Šafařika in tako posredno od Majarja, Slomška in Staniča. Bernhardi se je tudi še skoraj trideset let kasneje zavzemal narodno in versko strpnost. »Če torej hočemo utirati pot trajnemu svetovnemu miru, se moramo odpovedati tako imenovanemu zveličavnemu nauku o državni nacionalni in cerkveni enotnosti in v skladu s tem priznati popolno enakopravnost nacionalnostim in verskim stranem. Samo na tej poti se bo izpolnila obljuba, da naj se vse nacije sveta združijo v veliko družino ljudstev (Völkerfamilie).»⁸ Žal se želja po narodni enakopravnosti protestanta Bernhardija ni uresničila. Sta pa, enako kot Bernhardi »absolutni nacionalizem« zavračala tako Anton Martin Slomšek kot tudi Anton Mahnič.

Temu sorazmerno kratkemu obdobju je sledilo drugo, ki traja domala do današnjih dni, obdobje konfrontacij in nasprotij. Obdobju sprejemanja slovenskih reformatorjev in priznavanju pomena za uveljavljanje slovenskega jezika kot osnove za razvoj in uveljavljanje v javnem življenju od začetka 19. stoletja naprej je sledila konfrontacija na nemško-slovenski nacionalni podlagi. S tem je nastopilo novo obdobje, obdobje nacionalizmov in nacionalnih bojev. Nacionalni boji predstavljajo novo poglavje v širši Evropi in v odnosih med Slovenci in Nemci. Jezik in nacionalnost nista več služila odnosu z Bogom in zveličanju duš, temveč tostranski veljavi in moči nacije, vera pa je postala podporno sredstvo tem ciljem. Nič drugače kot v (po letu 1871) zedinjeni Nemčiji in v avstrijski državi so se tudi na Slovenskem borili za nacionalno prevlado liberalni Nemci s podporo nemške protestantske strani in nemških predikantov⁹, Slovenci pa so se, tako kot Poljaki v Nemčiji, za svoj obstoj oprli na Katoliško cerkev. Na Slovenskem so bili na obeh straneh v prvih vrstah duhovniki, katoliški in protestantski predikanti. Razlika je bila v tem, da so bili katoliški duhovniki sinovi slovenskih staršev, domačini, medtem ko so predikanti prihajali iz tujine (pretežno iz Nemčije). Kot je predstavljal za Nemce nevarnost »slovenski klerikalizem«, je predstavljal za

⁷ Bernhardi, Sprachkarte von Deutschland. 1843.

⁸ Bernhardi, Die Sprachgrenze zwischen Deutschland und Frankreich. str. 14.

⁹ Kuhlemann, Pastorennationalismus, 548.

slovensko večinsko katoliško stran nevarnost »nemški protestantizem« vse tja v čas druge svetovne vojne. Tako je Josip Turk v času najbolj tragičnega obdobja v slovenski zgodovini, v času nemške okupacije Gorenjske in Štajerske leta 1942, videl protestantizem le kot nemško zadevo: »Po dijakih, ki so študirali v Nemčiji, po nemških trgovcih in po protestantski teološki literaturi je pod zaščito nemških krogov, nemškega plemstva in meščanstva, ta nemška napačna reformacija skušala prodreti tudi v slovenske dežele«¹⁰. In ta »nevarni nemški protestantizem« je bil dokončno odpravljen po drugi svetovni vojni z izgonom »nemških« protestantov iz Slovenije in zaplembo njihovega premoženja.

Proti koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja pa so se razplamtela znotraj slovenska nasprotja glede slovenske reformacije med slovenskimi »liberalci« in »klerikalci«. Ne nazadnje je bil tudi pri tem v ospredju odnos do nacionalnosti; katoliški duhovniki so videli v protestantizmu nevarnost za slovenski narodni obstoj; liberalci so nasprotno gledali v reformaciji začetek in poroštvo slovenskega narodnega obstoja mimo germanizacijskega potenciala nemškega protestantizma na Štajerskem. Pri tem pa je potrebno gledati tudi ozadje, saj sta bili obe strani tesno vpeti v protestantsko-katoliško dogajanje v Monarhiji in Nemčiji.

Slovenska reformacija in protestantizem 16. stoletja, ki sta nastala v okviru versko-političnega dogajanja v državi Svetega rimskega cesarstva, sta pustila v slovenski zgodovini neizbrisen pečat. Slovenski reformatorji so se uspešno vključili v proces, ki je – tako kot pri drugih ljudstvih v državi – predvsem tudi pri največjem, Nemcih, ustvaril temelje za nacionalno formiranje in dokončno nacionalno uveljavitev v 19. stoletju. Pri tem pa takrat ni šlo le za ločevanje kot v nacionalnem obdobju 19. stoletja. Katekizmi, prevodi Svetega pisma, slovnice ter prevajanje osnovne protestantske literature so ta ljudstva duhovno tesno povezovala. Na začetku največkrat tudi ni bilo jasne meje med »staroverci« in »novoverci«¹¹, dokler v naslednjih stoletjih konfesionalizacija¹² pripadnikov ni jasno razmejila. V času konfesionalne monolitnosti slovenski protestanti v širši slovenski zavesti (razen v Prekmurju in v Agoričah na Koroškem) niso bili prisotni, kljub temu da sta ostala v rabi dva njihova literarna dosežka, Dalmatinov prevod Biblije in Bohoričeva slovnica.

Prav jezikovno področje je bilo tisto, ki je v prvi polovici devetnajstega stoletja priklicalo slovenske protestante ponovno v slovensko zavest. Pri tem pa so opravili pomembno delo slovenski katoliški duhovniki. Slovenski

¹⁰ Turk, Vpliv protestantizma na slovenski narod, 123.

¹¹ Oman, Medkonfesionalno sobivanje.

¹² Schilling je na Trubarjevem simpoziju v Tübingenu govoril o katoliški, luteranski in reformirani konfesionalizaciji in izgrajevanju treh svetovnonazorskih sistemov ter dokončne določitve konfesionalne topografije države.

protestantizem je obstajal v dveh državnih okvirih, Svetem nemškem cesarstvu, vendar v okviru politične oblasti Habsburžanov, ki se nadaljuje v Avstrijskem cesarstvu in Avstro-ogrski monarhiji, ter državi Ogrski, ki ohrani versko protestantsko »avtonomijo« tudi po letu 1867.

Za Habsburške dežele, v okviru katerih so spadali tudi Slovenci, je pomenil veliko spremembo »tolerančni patent« cesarja Jožefa II. 1781, ki je dovoljeval protestantizem v celotni državi. Do temeljite prelomnice odnosa med protestantizmom in katolištvom na tleh Svetega rimskega cesarstva pa je prišlo po ukinitvi države leta 1806. Tako imenovana državna cerkev (Reichskirche) je doživela svoj konec; izginilo je 112 povečini cerkvenih političnih teritorijev (Reichsstände), ki so bili vključeni v nove nemške države s protestantsko večino in protestantskimi vladarji. Položaj katoličanov se je bistveno spremenil: »Kulturna hegemonija, nacionalna interpretacija zgodovine, družbena dominanca in politično vodstvo v nemških deželah so dolgoročno prešli od katoličanov na protestante.«¹³ V Avstrijskem cesarstvu so ob tej spremembi ostali prihranjeni marsikateri problemi zaradi cerkvenih reform, ki jih je izvedel cesar Jožef II.

19. stoletje je bilo čas uveljavljanja modernih narodov in nacionalizmov; v ta proces so bile najtesneje vključene tudi konfesije. Tako kot v 16. stoletju je tudi v tej dobi do konca prve svetovne vojne prodiral na slovensko ozemlje vpliv iz osrčja nemških dežel. Tam se je konfesionalizacija nacije uveljavljala pri protestantih v šestdesetih letih 19. stoletja. Močno jo je podprl najpomembnejši nemški zgodovinar tega časa Leopold Ranke, ko je eno od poglavij v svoji znameniti zgodovini *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* naslovil »O izvoru razdvojenosti nacije – Vom Ursprung der Spaltung der Nation«, ki jo je pripisal cesarju in katoličanom; sam si je želel nemško nacionalno državo na protestantski osnovi.¹⁴ Nato je bila tendenca najbolj izrazita pri vrsti teologov in zgodovinarjev, ki so zagovarjali stvaritev nemške protestantske nacije pod vodstvom Prusije z izključitvijo vseh katoliških vplivov. Na protestantski strani so konfesionalizacijo nacije propagirala protestantska liberalna združenja, med njimi *Gustav-Adolf-Werk* (1832) s številnimi društvi in *Deutscher Protestantenverein* (1863). Prizadevanjem za »enotnost protestantske religije in nacije« so sledili v šestdesetih letih 19. stoletja začetni kulturni boji v državi Baden, ki jo je leta 1806 vzpostavil Napoleon, in v sedemdesetih letih 19. stoletja v Prusiji. Med Nemci je protestantska stran prevladala z interpretacijo protestantskega kulturnega ideala. K osnovnim elementom je spadalo naziranje o principielni superiornosti protestantizma nad katolištvom. Kot protestantske principe so reklamirali izobraževanje, svobodo vesti, versko

¹³ Schindling, *Das Ende der Reichskirche*, str. 87.

¹⁴ Schmidt, *Die frühneuzeitliche Idee*, str. 33.

subjektivnost, znanstveno usmerjenost, politično avtonomijo in naprednost mišljenja. V teh principih po protestantskem pojmovanju ni zakoreninjena le ideja moderne kulturne države temveč tudi nemške nacije.¹⁵

Vse to dogajanje Slovencev ni puščalo ob strani; želja po nacionalnem zedinjenju Slovencev v eno politično enoto je potekala vzporedno z nemškimi zahtevami po zedinjenju vse do nastanka Nemškega cesarstva leta 1871. Nemška zahteva po zedinjenju na osnovi nacionalnega principa je k temu spodbujala tudi Slovence, čeprav ti niso imeli enake možnosti v smislu državne osamosvojitve, kot je ne nazadnje niso imeli niti Nemci v Avstriji ali Poljaki v Nemški državi (Deutsches Reich).

Slovinci so v devetdesetih letih 19. stoletja prehodili pot naroda, kot ugotavlja Vasilij Melik, s »povsem izoblikovanim jezikom in strokovno terminologijo, skratka narod, ki ima sicer nešteto težav in problemov, ki mu nasprotniki še vedno odrekajo enakopravnost, ki še vedno nima docela slovenskih srednjih šol niti univerze, ki je zato sicer velikokrat poln dvomov vase in pesimizma, ki pa vendarle nedvomno in trdno obstaja in živi.«¹⁶

ČAS DO ŠESTDESETIH LET 19. STOLETJA

Začetek te dobe predstavlja Kopitarjeva slovnica leta 1808¹⁷, v kateri je podal kratko zgodovino slovenskega jezika ter vlogo slovenskih protestantov, kjer poimenuje Trubarja, »ki je prvi pisal kranjsko«, našega Kolumba »er ist also unser Kolumbus«, pri čemer je posebno cenil Adama Bohoriča. »O, ja! Vrli Bohorič! Tebi in tvojim prijateljem se mora naš jezik zahvaliti, da je že ob prvem pojavu dobil tisto gramatično korektnost in konsekvenco, ki je drugi jeziki šele postopoma, po številnih modeliranjih in spremembah, ne dosežejo.«¹⁸ Za njim so o slovenskih protestantih pisali v prvi vrsti slovenski katoliški duhovniki, ki so pozitivno cenili njihovo delo na slovenskem jezikovnem področju. Duhovnik Fran Metelko je v svoji slovnici leta 1825 v zgodovinskem pregledu podal Trubarjev življenjepis, kjer našteva njegova dela in ga, tako kot Kopitar, imenuje »našega literarnega Kolumba«¹⁹. Zapiše tudi, da je moral deželo zapustiti leta 1564, ker je bil vnet pristaš novega nauka, vendar je ostal z deželo povezan, saj so mu deželni stanovi določili in do smrti izplačevali

¹⁵ Kuhleemann, *Konfessionalisierung der Nation?* str. 31–32.

¹⁶ Melik, *Slovenska politika v Taaffejevi dobi*, str. 113.

¹⁷ Kopitar, *Grammatik*, 146.

¹⁸ Kopitar, *Grammatik*, str. XL.

¹⁹ Metelko, *Lehrgebäude*, str. XIX.

200 goldinarjev letno. Po Valvasorju je tudi povzel Trubarjevo pismo,²⁰ kjer ta opisuje svojo življenjsko pot. Slovnica je bila pisana v nemškem jeziku.

Obširno je leta 1855 predstavil slovenske reformatorje v svoji *Slovenski slovnici* Anton Janežič. Slovnica je imela velik vpliv, ker je bila predpisana kot učbenik za šole. »Luteranska vera« mu velja za krivo vero, vendar »so bili na Slovenskem krivoverski pisatelji slovenski jezik v novo življenje zbudili. Imenuje jih »naj imenitniši prijatelji in podporniki slovenščine«. Primožu Trubarja »se imamo Slovenci zahvaliti, da se je zapuščena in zanemarana slovenščina v šestnajstem stoletju prvič pisati jela, in ga torej po vsej pravici našega slovstvenega Kolumba imenovati moremo. On je slovensko slovstvo spet zbudil in svetu pokazal, da naš jezik ni tako okoren, da bi se v taistem pisati ne dalo, kakor so poprej sploh mislili.²¹ Nadaljuje z Jurijem Dalmatinom in Adamom Bohoričem: »Bohoriču in njegovim prijateljem se imamo zahvaliti, da se je slovenščina po njegovej slovnici že v prvih časih precej pravilno in dosledno pisala.«²² Poroča pa tudi o usodi protestantskih knjig: »Po nesreči so bili vsi štiri pisatelji protestanti. Zatorej so bili ob času preganjanja njih spisi ojstro prepovedani, in kjer so se najdlji, brez prizanašbe pokončani. Po deželi so se nalašč pobirali, na polnih vozech v mesto dovažali in na tergu očitno sožigali. Se ve da se je le maloktera knjižica semtertje v kakem kotu ohranila. Tudi Ljubljanskej tiskarnici ni bilo prizanešeno.« Za drugo slovnico, ki jo je po Bohoričevi izdal leta 1715 p. Hipolit v Novem mestu, pove, da je to dejansko Bohoričeva slovnica.²³

Med Metelkovo v nemškem in Janežičevo slovnico v slovenskem jeziku gre omeniti še slovenska zapisa dveh duhovnikov o reformaciji. Prvi je o reformaciji pisal Anton Krempl v zgodovini *Dogodivšine Štajerske zemle. Z posebnim pogledom na Slovence*. Začne s kritiko razmer v rimokatoliški cerkvi: »Pohujšanje je dajalo meništvo zaradi bogastva, najboljšega zadržanja ni bila niti svetna duhovščina (petrinarsko duhovstvo), ki je bilo ob tem še slabo izobraženo, predvsem pa, da so menihi trgovali z odpustki, čemur so se uprli sami menihi in bili tako vzrok razkolu katoliške vere. Nemški menih Martin Luter je razdražen od menihov začel 1517 pridigati proti odpustkom in učiti do te mere, da je odpustke celo zavrgel.« Luthrova vera velja Kremplu za krivoverstvo, ki se je razširilo tudi na Štajerskem, predvsem med Nemci, medtem ko naj bi bili »Slovenci pametnejši, njih so se Luthrovi nauki maj prijeli.«²⁴ Slovenske reformacije na Kranjskem ne omenja.

²⁰ Metelko, Lehrgebäude, str. XX.

²¹ Janežič, Slovenska slovnica, str. 130.

²² Janežič, Slovenska slovnica, str. 133.

²³ Janežič, Slovenska slovnica, str. 135.

²⁴ Krempl, Dogodivšine, str. 172.

Prvi širši zapis o Trubarju in slovenskih protestantih v slovenskem jeziku pa je bil objavljen v Slomškovich Drobotnicah leta 1849 v prispevku Matije Majarja pod naslovom *Slovensko slovstvo*. Majar kot najstarejši slovenski spis omenja Brižinske spomenike in nadaljuje, da se je prav začelo naše slovstvo še le v 16. stoletju tedaj, »ko se je v naših deželah začela posebno med gospodo luteranska vera širiti. Tedaj se je v kratkim nekoliko možov slovenščine tako marljivo prijelo, kakor nikoli prej in nikoli več potle. Naj iskrenejši prijatelji slovenščine v tem času so bili: Primuš Trubar, Pet. P. Vergerius, Štefan Konsul, Anton Dalmatin, Matevž Popovič, Janez Malečevac, Juri Juričič, Lenard Merčerič in Adam Bohorič«. ²⁵ Podal je dokaj natančen Trubarjev življenjepis in zaključil: »Ako ravno se je Trubar nekaj v Krajnski zadržoval je vendar neprenehoma še za tiskanje sl. bukev v Urahu skerbel. Potle se je spet hudo proganjanje začelo in Trubar je, zapustivši svojo domovino, šel za pastorja v Ljubno (Laufen am Neckar) od tod v Derendingen pa je vsigdar neutrudivo do svoje smerti slavjansko slovstvo obdelaval. Vmerl je 28. junia 1586 in je bil 78 let star.« Nadalje poroča o izgonu protestantskih pridigarjev in končno vseh protestantov ter zažigu protestantskih knjig, med katerimi so poslednje zgorele v požaru jezuitskega kolegija leta 1774. »Slovenščina je vtihnila, vse je umolknilo, kakor v grobu. Dalj ko 150 let po Trubarjovi smerti je bilo slovensko slovstvo skoro jalovo tako da je zadnič neki avgustinar Marka (Pohlin), rojen v jednim ljublanskim predmestji, prav iz novega začel slov. slovnico spisovati, kakor da bi ne bil nikoli slišal besedice od dobre slovnice Bohoričeve; je jo pa tudi skerpal, da se Bogu vsmili«. ²⁶ Matija Majar je zapisal Trubarjev priimek Trubar, kot je zvenelo domače, in ne Truber.

Najbolj markanten pa je bil zapis Antona Martina Slomška v Drobotnicah leta 1862 »*Truber, Dalmatin, Bohorič* in tiste dobe verstniki so našo slovenščino obudili, ako so ravno nesrečno od naše vere zavili; Bog je njihove greške narodu našemu v dobro obrnil po neskončno modri svoji previdnosti, ki dostikrat hudo prostim ljudem dopusti, pa hudo k našemu pridu oberne.« ²⁷ Slomškov odnos do dela slovenskih protestantov 16. stoletja je zelo cenil Vekoslav Grmič, da se »Slomšek ni pomišljal to priznati in jim dati posebno priznanje«, vendar dodal tudi kritiko, da so Slomška »na Kranjskem še v 20. stoletju 'klerikalci' dolžili liberalizma zaradi tega«. ²⁸

Protestantizem v avstrijskem prostoru

V takratnem Avstrijskem cesarstvu (1804–1867) je versko-politični položaj protestantizma močno zaznamovala ideja enakopravnosti v revolucionarnem

²⁵ Majar, *Slovensko slovstvo*, str. 204.

²⁶ Majar, *Slovensko slovstvo*, str. 207.

²⁷ Slomšek, *Slava rajnim*, str. 71.

²⁸ Grmič, *Ob dnevu reformacije 2002*.

letu 1848, ki je poleg enakopravnosti narodov prineslo tudi enakopravnost veroizpovedi. Sklenitev konkordata leta 1855 je klicala po ureditvi pravnega statusa protestantov, kar je pripeljalo do »protestantskega« zakona leta 1861. Vendar ves čas pogajanj ni prišlo do soglasja z Ogrsko, tako da je veljala tam drugačna zakonodaja, kar je opredeljevalo tudi drugačen status slovenskih protestantov v Prekmurju.²⁹ Že pred cesarjevo diplomo (zakonom) leta 1861 so bili protestanti deležni posebne naklonjenosti cesarja Franca Jožefa, kar je bilo vidno pri protestantih v Gorici, kjer je bila občina ustanovljena s posebno cesarjevo odobritvijo.³⁰

V tej novi dobi sta bili tako dve pomembni protestantski središči v Gorici in Ljubljani, poleg tistega v Trstu. Vendar protestantska občina v Gorici med Slovenci ni vzbujala nasprotovanja; njen član je bil tudi takrat najvidnejši slovenski politik na Goriškem Karel Lavrič. Drugačne pa so bile razmere v Ljubljani, kjer je bilo čutiti napetosti od vsega začetka,³¹ ter v Celju in Mariboru. Ljubljanska cerkvena občina v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1852; istega leta je bila posvečena cerkev *Kristusova cerkev* (Christuskirche), danes *Evangeličanska cerkev Primoža Trubarja*; leta 1855 so odprli tudi protestantsko šolo. Glavni organizator je bil trgovec Gustav Heimann (1809–1870). V letih 1857–1865 je bil župnik Theodor Elze, ki je mesto zapustil zaradi spora s Heimannom. Elze je postal glavni zgodovinar protestantizma na Kranjskem in raziskovalec Primoža Trubarja. Leta 1897 je izdal Trubarjeva pisma (*Primus Trubers Briefe*),³² delo, ki prinaša tudi pisma drugih oseb v zvezi s Trubarjevimi in komentarje, kar (razen Trubarjevih pisem) do danes ni prevedeno v slovenščino. Vendar v Elzejevem času nasprotja med katoliško in protestantsko stranjo še niso stopala v ospredje.

Leta 1861 je izšla knjiga W. Sillema, Primož Trubar reformator Kranjske (*Primus Truber der Reformator Krain's*), ki bi jo lahko označili kot prelomno glede novega pojmovanja protestantizma. Novosti ni bilo glede podatkov, ki jih je Sillem črpal pretežno iz Valvasorja in drugih takrat dostopnih del. Novo pa je bilo vrednotenje slovenske reformacije, pri kateri se je naslanjal na delo Rankeja, »*Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* (1839–1847)«. Poudarja, da leži Kranjska na stičišču treh glavnih nacij tega dela sveta »germanskega, romanskega in slovanskega«, ki se med seboj borijo za odločilen vpliv in oblast (Herrschaft). Z uvedbo reformacije v 16. stoletju se je odprla možnost, da bi poleg Luthrovih nauk postali dostopni tudi nemška kultura in nemško izobraževanje (Bildung) ne le Kranjcem, temveč tudi ostalim

²⁹ Rajšp, Avstrijski protestantizem, str. 157.

³⁰ Rajšp, Oris protestantizma na Goriškem, 11.

³¹ Rajšp, Protestantizem na Slovenskem, str. 301.

³² Elze, *Primus Trubers Briefe*.

vzhodnim in južnoslovanskim narodom.³³ Med duhovniki naj bi bil močan italijanski vpliv, »ki je otežkočal nemški vpliv v tej slovanski deželici.«³⁴ »Z uvedbo reformacije je bil storjen sijajen začetek za dvig duhovnega in nacionalnega življenja slovenskega ljudstva, z reformacijo je bila utemeljena nacionalna literatura, in naj se sliši še tako nasprotujoče, je bila vzpostavljena tesna povezanost z Nemčijo (Deutschland) v skupnih cerkveno-religioznih interesih.«³⁵ Trubarjeve knjige so bile primerne za širjenje nemške kulture med Slovenci. »Resnično, začeta pot se nam zdi posrečen način za združitve navidezno razhajajočih se interesov slovanskega nacionalnega razvoja ter širjenja nemške znanosti in kulture.«³⁶ Z zatrtjem reformacije na Kranjskem sta se morala tako nacionalno-slovenski razvoj kot nemški vpliv umakniti rimskemu.³⁷ »Dejavnost, ki so jo Trubar in tovariši razvijali v Nemčiji, smo morali obširneje predstaviti, ker že iz te izhaja, da ni bilo pospeševano le ustanavljanje Luthrove deželne cerkve na Kranjskem, temveč je bil istočasno omogočen dostop nemškemu duhu in nemški kulturi.«³⁸ Tako je Sillem kot prvi posredoval prevladujoče protestantske ideje nemškega prostora na Slovensko. Krivično bi bilo pripisovati mu kakršnekoli »nemške nacionalistične« namene; dejstvo je le, da je kot prvi v slovenski prostor prenesel nove poudarke reformacije, in sicer **kulturo** in **izobraževanje**; poudarke, ki so v naslednjih desetletjih prevladale tako na nemški kot slovenski liberalni strani.

»Konfesionalno« obarvana nacionalna nasprotja so se pokazala leta 1870, ko je nemški dnevnik »Laibacher Tagblatt« pisal, da so Nemci nosilci prosvetljenstva in svobode, zaradi česar da se čuti ogroženo katoliška duhovščina.³⁹ Narodnjakom (nacionalnim Slovencem) očita, da sovražijo nemški jezik in da so Nemci osovraženi, ker trdijo, da luteranstvo vsebuje reformatorski duh, medtem ko so sami zagledani v duhovščino, ki je reakcionarna, zavrača versko svobodo in se boji drugovercev, razen Rusov, čeprav so ti prav tako druge vere.⁴⁰ Istega leta je nemška liberalna stranka v Ljubljani slovenske protestante prvič reklamirala zase, ko je na proslavi decembrske ustave 21. decembra 1870 govornik Račič govoril, da so se slovenski protestanti skupaj z nemškimi sotorbci častno borili na področju religije, ki je znala odstopiti primerno mesto tudi znanosti in svobodi. Trubar (Truber), Dalmatin in Bohorič – učenec velikega Melanchtona so bili prvi, ki so prevedli Biblijo v slovenščino. Za slo-

³³ Sillem, Primus Truber, str. 1.

³⁴ Sillem, Primus Truber, str. 9.

³⁵ Sillem, Primus Truber, str. 14.

³⁶ Sillem, Primus Truber, str. 34.

³⁷ Sillem, Primus Truber, str. 72.

³⁸ Sillem, Primus Truber, str. 76.

³⁹ Laibacher Tagblatt, 248, 29. 10. 1869.

⁴⁰ Laibacher Tagblatt 15, 20. 1. 1869.

venske voditelje pa pravi, da so »na življenje in smrt sklenili zvezo z dednim sovražnikom duhovnega napredka, ponižujejo se za suženjska dela tistim, proti katerim so krvaveli junaki reformacije. Ne borijo se za napredek, parolo današnjega časa, temveč s slepim besom za preteklost«. O tem govoru so poročali »Laibacher Tagblatt«⁴¹ ter dunajski »Die Presse«⁴² in »Neue freie Presse«.⁴³

Mariborska evangeličanska cerkvena občina se je s podružnico na Ptuj osamosvojila leta 1862; leta 1869 je bila svečana otvoritev cerkve, 1877 pa še zgradba za stanovanje pastorja in šolo.⁴⁴ Protestantsko občino v Mariboru je še posebej zaznamoval pastor Ludwig Mahnert (deloval 1900–1918), ki je propagiral gibanje »proč od Rima« (Los-von-Rom-Bewegung) in oznanjal, da so protestantje branitelji nemštva na Spodnjem Štajerskem in »poduhovljene nemške kulture« proti »brezdušnemu (seelenloser) slovanskemu barbarstvu«. »Tu moramo biti stražarji svobodnega in pobožnega nemško-evangeličanskega verskega življenja tako proti pobožnjaškim (bigott) katoliškim Slovencem, kakor na drugi strani spodnještajerskim katoliškim Nemcem, ki jih v njihovi bolečini puščajo duhovniki na cedilu in ki jim tujerodna (volksfremde) Katoliška cerkev tudi notranje nima ničesar nuditi in se tako zlahka odtujijo vsaki religiji.«⁴⁵ Mahnert je znan po romanu *Die Hungerglocke* (1912), v katerem podcenjevalno slika slovensko katolištvo. Zato je potrebno odločno zavrnilo Rajhmanovo trditev, da je »zveza med germanizacijo in luteranstvom dokaj šibka, zato je treba nanjo gledati kot na apologetično sredstvo«.⁴⁶ Tudi predikant v Celju Fritz May je zelo propagiral gibanje »proč od Rima« in bil eden izmed piscev, ki so nemško identiteto izenačevali z evangeličansko. Te cerkve so bile tesno povezane z nemškim protestantskim prostorom. Od tam so prihajali predikanti, Ludwig Mahnert iz Hamma v Westfaliji, Fritz May iz Dunaja itd. Nemško protestantsko društvo »Gustav-Adolf Verein« je izdatno materialno podpiralo evangeličanske občine v Gorici, Ljubljani in Mariboru predvsem gradnjo tamkajšnjih cerkva in župnišč.⁴⁷

ŠTIRISTOLETNICA LUTHROVEGA ROJSTVA LETA 1883

Štiristoletnica rojstva Martina Luthra je pomenilo pomembno prelomnico glede proslavljanja Luthra. Cesar Vilhelm I. je ukazal vsem evangeličanskim

⁴¹ Laibacher Tagblatt, 24. 12. 1870.

⁴² Die Presse, 22. 12. 1870.

⁴³ Neue freie Presse, 25. 12. 1870.

⁴⁴ Trauner, Konfesionalität (Mahnert).

⁴⁵ Jahresbericht, str. 24.

⁴⁶ Znamenje 1983, 370.

⁴⁷ Ilić, »Podajmo si roke in srca!«, str. 193.

cerkvam in šolam – kar je veljalo tudi za univerze – slovesno praznovanje za 11. november. Odkrili so številne Luthrove spomenike⁴⁸; izšlo je več kot 1000 izdaj Luthrovih del in bilo več kot 40.000 slavnostnih govorov in predavanj. Luther je bil v spisih in govorih »neizmerno heroiziran, bil je brez napake, vse je vedel, vse obvladal, premaknil je svet.«⁴⁹ Kot govorniki so nastopali najpomembnejši zgodovinarji in teologi. Luthra so prikazovali kot nacionalnega junaka, ki je kot nihče pri katerem drugem narodu »jemal vsako besedo z ustnic sorojakov in tako utelesil najgloblje bistvo svojega ljudstva«. Zgodovinar Lehmann zazna v govorih zametke kasnejšega rasizma in antisemitizma, ko so se pri tem sklicevali na Luthra.⁵⁰ Luthru so posvečali pesnitve, med njimi dvornega predikanta v Stuttgartu Geroka, ki vidi v Luthru Nemcem od Boga poslanega preroka, preko katerega so postali Nemci ljudstvo Nove zaveze.⁵¹

Leto 1883 je odmevalo tudi v avstrijskem in slovenskem prostoru. V nemški publicistiki je na primer poročala celjska »Deutsche Wacht«⁵² o proslavi na Dunaju, kjer je bilo med drugim rečeno, da so »Nemci z mečem, sekiro in plugom spremenili divjino v cvetočo domovino nemško Avstrijo, vendar ta teritorij še ni nesporna dediščina in velik nemški narod mora imeti pred očmi: Kar si prejel od svojih očetov, si pridobi, da boš posedoval (Was Du erwerbt von deinen Vätern hast, Erwirb es, um es zu besitzen)«.

Leta 1883 je Josip Marn v Jezičniku pod naslovom *Knjiga Slovenska v dobah XVI. XVII. veka*⁵³ objavil zgodovino slovenske protestantske književnosti ter njene glavne predstavnike. Objavil pa je tudi slovenski prevod Bohoričevega latinskega uvoda v slovnico »Zimske proste urice«.⁵⁴

TRISTOLETNICA TRUBARJEVE SMRTI LETA 1886

Tri leta po proslavljanju Luthrovega rojstva se je nudila Slovencem priložnost za obeležitev spomina tristoletnice Trubarjeve smrti. *Ljubljanski Zvon* je objavil prispevka dveh duhovnikov, razpravo Andreja Fekonje »O početkih slovenske književnosti« in pesnitev Gorazda (Antona Aškerc) »Novi svebnik«. Legenda.⁵⁵ Fekonja je delo slovenskih protestantov pozitivno ocenil. »Z

⁴⁸ <https://de.wikipedia.org/wiki/Lutherdenkmal>.

⁴⁹ Lehmann, 74.

⁵⁰ Lehmann, 66.

⁵¹ Lehmann, 69.

⁵² Deutsche Wacht, Vom Luther-Commerse in Wien.

⁵³ Marn, Jezičnik, str. 2–21.

⁵⁴ Marn, Jezičnik, str. 58–68.

⁵⁵ Aškerc, str. 321.

njihovimi spisi smo Slovenci dobili prve početke svoje pismenosti. Ž njimi je bil položen temelj slovenske književnosti.« Versko vprašanje je Fekonja pustil ob strani: »Neozirajoč se na ostale činitelje in posledice reformacije nam je tu govor le o književni strani, o glavnem pogoji narodni naši prosveti.«⁵⁶

Anton Aškerc je objavil pesnitev, ki opeva Trubarjev prihod v nebesa. V pesmi so jasno izražena nova nasprotja glede pojmovanja slovenske reformacije in Primoža Trubarja s protikatoliško ostjo. Trubar je prikazan kot mučenec; njegova nasprotnika sta ljubljanska škofa Urban Tekstor in Tomaž Hren, medtem ko je njegov zagovornik škof Anton Martin Slomšek.

V nebesih:

»Iz vsakega najdete tukaj stanu
Velikih in slavnih svetnikov,
Iz Vašega jadnega pa rodu,
Največ jih je – mučenikov.«

Škof Hren:

Križ božji! Slovenski Luter tu!
Bolestno škof Tomaž Hren vzdahne,
Še tukaj ne bode pred njim miru?
Na dno vic nazaj naj se pahne!
Nasprotno pa je Trubarjev zagovornik škof Anton Martin Slomšek:
V jeziku premilem on prvi iz vseh,
Oj, čujte! nam knjige je pisal!
In greh, ki učinil ga bil je, greh —
Spokorniku Bog je zbrisal⁵⁷.

ANTON MAHNIČ

Pred koncem 19. stoletja se je s protestantizmom ukvarjal tudi Anton Mahnič. Priznaval je, da so se v »tem stoletju gotovo Nemci najpridniše bavili z zgodovino. Smer tej zgodovini je z malimi, a častnimi izjemami iz najnovejše dobe protikatoliška, protikatoliška tudi pri onih narodih, ki so se zgodovine od Nemcev učili.«⁵⁸ To nedvomno velja, saj se je velik del zgodovinopisja ukvarjal z reformacijo in protestantizmom, kjer je bila katoliška Cerkev predstavljena

⁵⁶ Fekonja, 1886, 355.

⁵⁷ Aškerc, 1886, 321.

⁵⁸ Mahnič, 1889, str. 491.

v negativni luči. V članku »Ne bojmo se precerkvenega mišljenja!«⁵⁹ s podnaslovom »Narodno krščanstvo« pa opozarja na nevarnost nemškega nacionalizma, pri čemer navaja sodobnika nemškega zgodovinarja kardinala Josepha Adama Gustava Hergenrötherja (1824–1890).⁶⁰ »Povsod se tu govori o nemški vesti, o nemškem mišljenju, o nemški pobožnosti, o nemškem duhu. [...] Le žal da vest ni narodna, da krščanstvo se ni porodilo iz »nemškega duha«, da nemški duh ni identičen s svetim duhom, da središče katoliške edinosti ni ob Sprevi (reka Spree, v Berlinu), da je apostolat sv. Cerkve namenjen ravno tako za barbare kot Helene. Kaj se ni vse govorilo o misiji nemškega naroda? Ona baje nima obstojati v drugem, nego da se zagotovi germanskemu principu vladanje po Evropi v verskem, političnem in socialnem življenju v mir in blagor človeštva«. Mahnič se je s svojo sodbo zelo približal današnjim nemškim pogledom o vlogi protestantizma v nemškem nacionalizmu.

Leta 1902 je Josip Benkovič (1869–1901) objavil polemično razpravo *Slovenski reformatorji* v reviji *Voditelj v bogoslovnih vedah*. Prispevek je polemičen. Uporabil je obširno literaturo, tudi glavnega Trubarjevega poznavalca Theodorja Elzeja. Prispevek bi bilo treba analizirati v primerjavi s takratno nemško polemično protestantsko publicistiko, predvsem predikanta Maya v Celju. Benkovič je umrl pred objavo članka.

Kljub »klerikalno-liberalnim« nasprotjem glede vrednotenja in čaščenja Primoža Trubarja ter slovenske reformacije na začetku 20. stoletja je potrebno opozoriti na zgodovinski prispevek k poznavanju reformacijske dobe duhovnika Josipa Grudna v *Zgodovini slovenskega naroda* (1910–1916), za katero zapiše Bogo Grafenauer, da je podal najpodrobnejšo podobo širjenja protestantizma v vseh slovenskih deželah.⁶¹

VEKOSLAV GRMIČ V TÜBINGENU

V referatu v Tübingenu je Grmič med principi Trubarjevih teoloških misli poudarjal *biblični princip*, *kritično reformatorski princip* ter *dušnopastirski princip*, ki so nedvomni. *Antropocentrični princip*, ki naj bi bil zasidran v Trubarjevem *humanizmu* in njegovi globoki vernosti (Frömmigkeit), ter *dialoški ali ekumenski princip* pa so novodobni pojmi.

Humanizem je Grmičeva priljubljena tema. Pri zgornji navedbi ni jasno, ali ima v mislih humanizem 16. stoletja ali pojem novodobnega humanizma. Nikakor ne gre, da bi Trubarju humanizem odrekli, čeprav ni imel formalne

⁵⁹ Mahnič, 1894, str. 182.

⁶⁰ Joseph Hergenröther – Wikipedia.

⁶¹ Grafenauer, str. 344.

humanistične izobrazbe in ni deloval kot humanist. To je bil med tedanjimi slovenskimi protestanti nedvomno Adam Bohorič po izobrazbi; študiral je na univerzah na Dunaju in Wittenbergu. Bil je slovničar s slovnico *Zimske urice* v latinščini, ki je veljala dobrih 200 let, odličen latinist, zgodovinar in v poklicu profesor na latinski stanovski šoli v Ljubljani. Kot prevajalec se ni mogel uveljaviti; prevedel je psalme, vendar je natis Trubar preprečil,⁶² kar je velika škoda, saj bi sicer lahko primerjali dva različna slovenska prevoda. Razlikovala sta se tudi po izražanju »ljubezni« do Slovencev. Trubar kot pridigar predstavlja tujcem Slovence kot uboge (vnser arm ... Windisch Volck);⁶³ knjige služijo spoznanju in slavljenju Boga in širitvi prave krščanske cerkve ... ter večnemu zveličanju. Namenja jih trpečemu in ubogemu (geplagten vnd armen) slovenskemu in hrvaškemu ljudstvu.⁶⁴ Bohorič kot humanist predstavlja Slovence kot del Slovanov na način humanistov: pridevek Slovani je »to ljudstvo dobilo po zaslugi za slavna dela. Zakaj slava našim ljudem pomeni isto kar glorijska in od tega se Slovani imenujejo tako rekoč hvalni, častni in slavni.«⁶⁵ In temu je namenjen tudi prikaz slavne preteklosti Slovanov.

Zelo pomembna se mi zdi Grmičeva zaključna misel, da je bilo za Trubarjevo mišljenje pomembno, da je živel v Württembergu in bil v stiku s teološko mislijo v Tübingenu, saj sta teologija v Tübingenu in württemberška cerkev odločilno sooblikovali protestantsko cerkev.⁶⁶

GRMIČ IN MARTIN LUTHER

Vekoslav Grmič je ob 500-letnici Luthrovega rojstva posvetil reformatorju dve razpravi: *Pogled sodobnega katoliškega teologa na Luthra*⁶⁷, kjer zaključuje: »S treh strani smo si ogledali podobo reformatorja Martina Luthra, kakršna odseva iz njegove reformatorične misli. Osebna vera, krščanska svoboda in bratstvo ali demokratičnost cerkvene skupnosti so sestavnice Lutrovih teoloških pogledov, ki so bile pomembne za njegove reformacijske cilje, ki so se uveljavili v protestantizmu in so sčasoma postali last krščanskih skupnosti in Cerkva sploh.« In: »Luter ima še po 500 letih katoliškemu teologu veliko povedati, če mu ta le brez predsodkov prisluhne.« Povedano gotovo drži; potrebno je le pripomniti, da Grmič zapira oči pred »drugim« delom Luthrove teologije, namreč negativno silo – hudičem, ki igra v Luthrovem življenju

⁶² Elze, Primus Trubers Briefe, 413.

⁶³ Sakrausky, Primus Truber, str. 90.;

⁶⁴ Sakrausky, Primus Truber, str. 133.

⁶⁵ Toporišič, Adam Bohorič, str. 10.

⁶⁶ Grmič, Prinzipien, 257.

⁶⁷ Grmič, Pogled, str. 501.

silno pomembno vlogo. Simbolično to dokazuje madež črnilnika, ki naj bi ga Luther na Wartburgu vrgel v hudiča.⁶⁸ Veliko usodnejše pa je bilo Luthrovo povezovanje čarovnic s hudičem, kar je za obtožene pomenilo neizbežno smrt na grmadi.⁶⁹ Kot ugotavlja Nigg, da ni dobro, da se preveč govori o hudiču, kot da bi bil Bog. Prav tako pa ni priporočljivo, da se njegova grozljiva realnost zanika, ker je ravno v tem nevarnost, da postane človek njegova žrtev. Glede obtožb, da so bile čarovnice povezane s hudičem, pa meni, da nedvomno stoji hudič pri čarovništvu v središču kot kozmična pošast. V igri ima svoje služabnike, vendar ne na strani ubogih, upepeljenih čarovnic, temveč preiskovalcev in sodnikov. Hudič je bil kot neresnična resničnost vedno na strani preganjalcev ne le v primeru čarovnic, temveč tudi drugih krvavih preganjanjih krivovercev in to funkcijo bo opravljal do konca sveta.⁷⁰ Vprašanju vloge hudiča v Luthrovem življenju in njegovi teologiji se posveča Nizozemec Heiko Augustinus Obermann (1930–2001), profesor cerkvene zgodovine na Harvard University in v letih v letih 1966–1984 profesor zgodovine na evangeličanski teološki fakulteti univerze v Tübingenu v knjigi *Luther Mensch zwischen Gott und Teufel*. Obermann piše, da slediti Luthru pomeni, biti vpeljan v življenje med Bogom in hudičem.⁷¹

V razpravi *Temeljni poudarki Lutrove teologije*, ki je bila ponatisnjena v prispevku Fanike Krajnc Vrečko,⁷² Grmič v sklepu zapiše, da kljub temu »če so njegova spoznanja časovno obarvana in zamejena« [...] »moramo pri Luthru spoznati izreden pomen, ki ga ima zaradi mnogih pobud za razvoj in poglobitev teološke misli vse do danes.«⁷³ Nedvomno Grmičeve ugotovitve v tem delu držijo. Toda citira teologa Walterja Loewenicha: »Kdorkoli preučuje Luthrovo življenje, ga mora kljub mnogim zamejitvam vzljubiti. Odločilno pa je, da še tudi današnja generacija sprejema njegovo preroško poslanstvo«⁷⁴ Tu ne omeni konteksta Loewenichevega pisanja v povojni notranje protestantski diskusiji o povezanosti protestantov z nacionalsocializmom. Walter von Loewenich je bil učenec profesorja Paula Althausa na univerzi v Erlangenu,⁷⁵ ki je odkrito sodeloval z nacionalsocializmom. Loewenich sam pri tem sicer ni bil aktiven, a je vojno mirno preživel kot profesor verouka na *Lehrerinnenbildungsanstalt in Erlangen* in po vojni dobil profesuro za cerkveno zgodovino

⁶⁸ <https://www.luther2017.de/martin-luther/geschichte-geschichten/der-wurf-mit-dem-tintenfass/index.html>.

⁶⁹ Hirte, *Mit dem Schwert*.

⁷⁰ Nigg, *Das Buch der Ketzr*, 362, 363.

⁷¹ Obermann, str. 239.

⁷² Vrečko, *Stati inu obstati* 17 (2021) str. 358.

⁷³ *Stati inu obstati*, 369.

⁷⁴ Grmič, *Temeljni poudarki*, 362.

⁷⁵ Paul Althaus – Wikipedia, vpogled 17. 8. 2023.

in zgodovino dogem na univerzi v Erlangenu. V jubilejnem letu 1946, ob štiri-stoletnici Luthrove smrti, je bil med tistimi, ki so, tako kot Althaus, poudarjali veličino Luthra, genija, ki se kot stolp dviga nad povprečjem. Luther je »utelešenje pravega nemštva«. Častno mesto mu pripada tudi v »boju za duhovno svobodo«. Toda močno je poudaril tudi Luthrov verski pomen.⁷⁶ Teme, da so se nacionalsocialisti izrecno sklicevali na Luthrove protijudovske spise v svoji politiki preganjanja Judov, Luthrov netoleranten odnos do prekrščevalcev in kmetov, Luthrove nastope proti Erazmu Roterdamskemu in Zvingliju, ki mečejo na Luthra neugodno luč, so leta 1946 zamolčali.⁷⁷ Katoliški teologi in zgodovinarji pa do Luthra pozitivnega odnosa tudi niso pričeli gojiti šele po 2. vatikanskem koncilu, temveč že pred drugo svetovno vojno kot Joseph Lortz (1887–1975), ki ga ceni tudi Grmič, Adolf Herte (1887–1970) in Ernst Walter Zeeden (1916–1917), ki Luthra niso le približali katoličanom, temveč so tudi bistveno obogatili »Lutherforschung«, kot priznavajo Nemci danes.⁷⁸

SPREJEM VEKOSLAVA GRMIČA

V zborniku simpozija *Primož Trubar* leta 2008 v Rimu je Vekoslav Grmič omenjen le v prispevku Andreja Šegule v sklopu »Avtorji, pri katerih sem črpal potrebne podatke«, kjer navaja Grmičevo razpravo *Temeljni poudarki Luthrove teologije*⁷⁹. Omenja ga tudi Gerhard Giesemann v delu *Teologija reformatorja Primoža Trubarja* v zvezi z razporeditvijo v Katekizmu, kjer postavi Trubar na prvo mesto zgodovino stvarjenja in na drugo *Dekalog* – drugače, kot je to pri Dietrichu in Luthru – in zavrača Grmičevo naziranje v predavanju v Tübingenu, »ki poudarja z *Desetimi zapovedmi* antropološki princip kot nasprotje začetku Luthrovega katekizma. Človek je v obeh verzijah v središču; seveda je v svoji pasivnosti podrejen Božji aktivnosti«.⁸⁰

Obširneje se je Grmičevemu odnosu do protestantizma posvetila Cvetka Hedžet Tóth v razpravi »*Vekoslav Grmič o protestantizmu*«. Pomembna se ji je zdela Grmičeva ocena: Izostren čut za svobodo in človekove pravice, za enakost pred Bogom vseh narodov in posameznih ljudi se je prebudil v Slovencih prav času reformacije.«⁸¹ Svoboda in čut za človekove pravice v smislu pojmovanja v 19. in 20. stoletju v 16. stoletju nista mogli igrati vloge, saj je šlo v prvi vrsti za odrešenje človeka, ki je bilo odvisno od lastne vere in božje ljubezni.

⁷⁶ Lehmann, 194.

⁷⁷ Lehmann, 187.

⁷⁸ Lehmann, 206.

⁷⁹ Šegula, str. 229.

⁸⁰ Geisemann, 189.

⁸¹ Hedžet Tóth, Vekoslav Grmič, str. 119.

Poudarja tudi Grmičevo misel: »Grmič nas sooča z napovedjo Erazma Rotterdamskega, da se najprej začne s sežiganjem knjig in konča s sežiganjem ljudi. Protireformacija je napoved povsem uresničila.«⁸² Kot primer opiše usodo Petra Kupljenika, ki je bil »živ sežgan, zvezan ob steber, na Campo dei Fiori kot zakrknjen krivoverec, in sicer v soboto, 20. maja 1595«⁸³. Zgodba je tragična. Povedati je treba le, da to ni bila posebnost »protireformacije«, temveč so se ta žalostna dejanja dogajala tudi pri protestantih. Jean Calvin je leta 1553 v svoji ekspertizi pritrnil obsodbi s smrtjo na grmadi »krivoverca« **Michaela Serveta**⁸⁴, ki jo je izrekel mestni svet v Ženevi (Genève) in tako omogočil izvršitev. Servet je veljal za antitrinitarca, ker je nasprotoval uveljavljenemu nauku o sv. Trojici, kot so ga zastopali tudi protestanti. Calvin je imel direktno podporo protestantskega teologa Martina Bucerja in francoskega reformatorja Guillaume Farel⁸⁵. Zadeva je bila toliko bolj tragična, ker je Serveta pregnala že španska inkvizicija; bil je Španec in Ženeva je veljala za pribežališče tisočih verskih beguncev iz Francije – med njimi je bil sam Calvin. Calvin je sežig utemeljeval s tem, »da je Servet s svojimi krivimi nauki pokvaril celotno vero ter poskušal podreti vse temelje naše vere«. Toda ženevski *Mali svet* se ni želel zadovoljiti le s Calvinovim mnenjem, temveč se je obrnil za nasvet še k drugim mestnim cerkvam: Zürich, Basel, Bern in Schaffhausen. Vsi odgovori so se glasili, da je Servetovo naziranje heretično in bogoskrunsko.⁸⁶ Na vprašanje nemških mest, »ali je krščanskim knezom in sodnikom dovoljeno kaznovati heretike«, je Calvin odgovoril pozitivno: »Naloga države je, da etablira pravo vero in ko je to storjeno, da jo brani.«⁸⁷ Leta 1566 je bil v Bernu obglavljen antitrinitarijec Valentin Gentile, ki je bil zaradi iste zadeve izgnan iz Poljske.⁸⁸

Po sodbi teologa Heinricha Bullingerja je bil po pisanju Spiegla proces priložnost za reformirane, da se operejo suma, da so krivoverci ali da podpirajo krivoverce. Servet pa se je zagovarjal: »Z vso ponižnostjo trdim, da je to nova iznajdba, nasprotna apostolom in učencem prvotne Cerkve, da je človek kazensko pravno preganjan zaradi razlage Svetega pisma.« Dogodek ni razburjal le takrat, temveč je še vedno aktualen, kot priča članek leta 2023 v Spieglu. »Servet je bil dvakrat preganjan, najprej s strani katoliške inkvizicije, usmrčen pa je bil v »trdnjavi« rigoroznega reformatorja Calvina.«⁸⁹ Bullinger je ostro nastopal tudi proti črni magiji v spisu *Wider die schwarzen kunst*, kjer

⁸² Hedžet Tóth, Vekoslav Grmič, str. 121.

⁸³ Hedžet Tóth, Vekoslav Grmič, str. 122.

⁸⁴ Michael Servetus – Wikipedia.

⁸⁵ Guillaume Farel – Wikipedia.

⁸⁶ Parker, Johannes Calvin, str. 232.

⁸⁷ Parker, Johannes Calvin, str. 233.

⁸⁸ Parker, Johannes Calvin, str. 234.

⁸⁹ Müller, Zweimal Verbrannt. 84.

pripisuje izredno moč hudiču in zahteva za »Schwarzkünstler« s sklicevanjem na božje in človeško pravo smrtno kazen.⁹⁰

Spomnimo se lahko tudi na Josipa Benka, ki je opravljal visoko funkcijo inšpektorja v Evangeličanski cerkvi v Prekmurju in bil zaslužen za gospodarstvo Prekmurja tako za katoličane kot protestante. Po drugi svetovni vojni je bil obsojen na smrt in 15. junija 1945 ustreljen. Leta 1993 je bil sodno rehabilitiran.⁹¹

ZAKLJUČEK

Prispevek želi opozoriti na pomen dela Vekoslava Grmiča v zvezi s protestantizmom, do katerega je imel zelo pozitiven odnos. Čeprav se slovenski protestantizem pod Habsburžani ni obdržal, ni ostal brez vsakršnega vpliva, četudi v dveh stoletjih le preko Dalmatinove biblije in Bohoričeve slovnice. V 19. stoletju je bil deležen priznanja na jezikovnem področju tudi s strani slovenskih duhovnikov. V zadnjih treh desetletjih 19. stoletja in do propada Monarhije je bil tudi predmet nacionalnih, političnih in svetovnonazorskih in ideoloških nasprotij. Pobuda Vekoslava Grmiča, da bi za poznavanje slovenske reformacije in slovenskega protestantizma bilo potrebno storiti več tudi na katoliški strani, je bila upravičena. Četudi živi danes predvsem v okviru »kulturnega« spomina, je bilo njegovo poslanstvo versko in njegova verska dejavnost je zapustila kulturno dediščino. Brez poznavanja tega bistva in tudi zgodovinskega razvoja, ki je pripeljal do današnjega bolj spravljivega odnosa med katoličani in protestanti, ob domala praznih cerkvah na obeh straneh, lahko ostane poudarek samo kulturne ravni brez prave vsebina.

Vekoslav Grmič pa pušča za seboj tudi kar nekaj vprašanj. V knjigi *Christentum und Sozialismus* v poglavju *Die Rolle der Kirche in Slowenien* opiše svoje videnje krščanstva med Slovenci. »Slovenci so s pokristjanjevanjem izgubili tudi svojo politično neodvisnost. Zato nosi krščanstvo od začetka pečat negativnega elementa«. V nadlogah turških vpadov bi naj bili »kmetje prepuščeni sami sebi«, kar naj bi jih zaznamovalo: »Ljudske pobožnosti, kult Marije in češčenje svetnikov so dali veri slovenskih kmetov poseben pečat.«⁹² Kaj si o teh pobožnostih misli, je povedal za svoj čas, da ima namreč »Cerkev posebno življenjsko moč v ljudskih pobožnostih, romanjih in drugih formah čustvene pobožnosti. Toda ta pobožnost je privlačna za stare in emocionalno

⁹⁰ Rainer Henrich: Heinrich Bullinger, Wider die schwarzen Künste (1571). https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Bullinger.

⁹¹ Benko, Josip (1889–1945) – Slovenska biografija (slovenska-biografija.si).

⁹² Grmič, Christentum, str. 181.

labilne ljudi.«⁹³ Ravno v njegovem času smo romali mladi, kar je bilo tudi pogumno dejanje, z bolniki v Lurd, na Brezje in bili zato po Grmičevi sodbi *emocionalno labilni*?

Grmič pripisuje reformaciji Primoža Trubarja velik kulturni pomen (hat ungeheuer viel geleistet) s slovenskimi knjigami in prevodom Biblije 1584, protireformacija pa je to delo reformacije v Sloveniji (ki je še ni bilo) »brutalno zatirala (bekämpft), čeprav je ni mogla popolnoma zatreti«. Že od začetka 19. stoletja naprej slovenski duhovniki niso zanikali »kulturnega«, to je literarnega pomena slovenske reformacije; zanikali niso niti preganjanja reformacije. Videti pa je potrebno tragiko, ki ni lastna samo protireformaciji, ko se uničujejo knjige, »kulturna dobrina«, v imenu ideologije, kar se ni dogajalo nič manj brutalno tudi v Grmičevem času, le da tega »ni opazil«. Le obsodba vsakega uničevanja kulturnih dobrin lahko pripelje do preprečitve novih tovrstnih dejanj.

LITERATURA

Anton Mahnič, Rimski katolik, letnik 1, šte. 5, 1889; letnik 6, šte. 2, 1894.

AŠKERC Anton: Ljubljanski zvon, šte. 6, 1886.

BENKOVIČ Josip: Slovenski reformatorji. V: Voditelj v bogoslovnih vedah, letnik V. 1902. str. 290–313; 399–436.

BERNHARDI Karl: Die Sprachgrenze zwischen Deutschland und Frankreich. Auch als Ergänzung der »Sprachkarte von Deutschland« von demselben Verfasser. Verlag von A. Freischmidt, Kassel 1871.

BERNHARDI Karl: Sprachkarte von Deutschland. Kassel 1843.

Deutsche Wacht: Cilli, Nr. 94, Sonntag, 25. November 1883.

ELZE Theodor: Primus Trubers Briefe. Tübingen, 1897.

FEKONJA Andrej: O početkih slovenske književnosti. V tristoletni spomin smrti Trubarjeve (1586 l.). V: Ljubljanski zvon, 1886, leto 6, šte. 1, str. 42–49; šte. 2, str. 105–107; šte. 4, str. 231–235; šte. 5, str. 281–286; šte. 6, str. 355–360; šte. 7, str. 418–423.

GIESEMANN Gerhard: Teologija reformatorja Primoža Trubarja. Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2018. (Die Theologie des slowenischen Reformators Primož Trubar. Böhlau, Köln 2017. Prevod: Edvard Vrečko, Fanika Kranjc-Vrečko).

GRAFENAUER Bogo: Kmečki upori in reformacija v slovenskih deželah. Viri in literatura. V: Zgodovina narodov Jugoslavije 2, Ljubljana 1959, str. 328–345.

GRMIČ Vekoslav: Christentum und Sozialismus. Klagenfurt/Celovec 1988.

GRMIČ Vekoslav: Ob dnevu reformacije. Govor v Gornji Radgoni 31. 10. 2002.

⁹³ Grmič, Christentum, str. 187.

- GRMIČ Vekoslav: Pogled sodobnega katoliškega teologa na Luthra. V: Znamenje XII (6) 1983, str. 501–508.
- GRMIČ Vekoslav: Prinzipien von Trubers theologischen Denken. V: Kluge, Rolf-Dieter (Hg.), Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen – Primus Truber und seine Zeit. Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich. Sagner, München 1995, str. 251–257.
- GRMIČ Vekoslav: Temeljni poudarki Lutrove teologije. V: Znamenje XIII (6), str. 501–7 (ponatis: Stati inu obstati 17 (2021), str. 358–370.
- GRUDEN Josip: Zgodovina Slovenskega naroda. Družba sv. Mohorja, Celovec 1910–1916.
- HEDŽET TÓTH Cvetka: Vekoslav Grmič o protestantizmu. V: Stati inu obstati 2014, str. 119–146.
- HERGENRÖTHER Joseph Adam Gustav: Katholische Kirche und Christlicher Staat in ihrer gesch. Entwicklung. Freiburg in Breisgau 1872.
- HIRTE Markus: Mit dem Schwert oder festem Glauben. Luther und die Hexen. Katalog razstave v Rothenburgu ob Tauberi. Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg o.d.T, 2017.
- Ilič Angela, »Podajmo si roke in srca!« Verska solidarnost nemških protestantov z evangeličani v slovenskih deželah 1856–1918. V: Stati inu obstati 12 (2016), str. 193–219.
- Jahresbericht der evangelischen Pfarrgemeinde Marburg an der Drau mit Sonderberichten der Vikariate Mahrenberg und Pettau über das Jahr 1911.
- JANEŽIČ Anton: Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence. Založil Eduard Elegel, V Celovcu 1854.
- KOPITAR Jernej (Bartholomäus): Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. Wilhelm Heinrich Korn, Laibach 1808.
- KREMPL Anton: Dogodivšine Štajerske zemle. Z posebnim pogledom na Slovence. Ferstel, Graz 1845.
- KUHLEMANN Frank-Michael: Konfessionalisierung der Nation?. Deutschland im 19. Und frühen 20. Jahrhundert. V: Haupt Heinz-Gerhard (Hg.), Nation und Religion in Europa: mehrkonfessionelle Gesellschaften im 19. und 20. Jahrhundert. Campus-Verlag, Frankfurt/Main 2004, str. 27–63.
- KUHLEMANN Frank-Michael: Pastorennationalismus in Deutschland im 19. Jahrhundert – Befunde und Perspektiven der Forschung. V: HAUPT Heinz-Gerhard (Hg.), Nation und Religion in der deutschen Geschichte. Campus-Verlag, Frankfurt/Main, 2001, 548–586.
- Laibacher Tagblatt, 1870.
- LEHMANN Hartmut: Luthergedächtnis 1817 bis 2017. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2012.
- MAJAR Matija: Slovensko slovstvo. V: Drobtinice. IV. leto, 1849, str. 204–216.
- MARN Josip: Knjiga Slovenska v dobah XVI. XVII. veka. Jezičnik, XXI leto. V Ljubljani 1883, str. 20–21; 58–68.

MELIK Vasilij: Slovenska politika v Taaffejevi dobi. *Zgodovinski časopis* 9 (1975) 1–2, str. 109–118.

METELKO Franz: Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreich Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Eger, Laibach 1825.

MÜLLER Torben: Zweimal Verbrannt. ... Michel Servet. V: *Spiegel Geschichte* Nr. 3/2023, str. 84–87.

NIGG Walter: *Das Buch der Ketzer*. Diogenes Verlag, Zürich 1986.

OBERMANN Heiko Augustinus: Luther Mensch zwischen Gott und Teufel. Severin und Siedler, Berlin 1981.

OMAN Žiga, Medkonfesionalno sobivanje v zgodnjenovoveškem Podravju: primer protestantske dekliške šole Ane Totting v času protireformacije. V: *Stati inu obstati*, 17 (2021), str. 247–271.

PARKER T. H. L.: Johannes Calvin. Ein Großer Reformator. SCM Hänssler, Holzgerlingen 2009. (Original: John Calvin, by Lion Hudson, Oxford, 2006).

RAJŠP Vincenc, Die Ausbreitung des Protestantismus unter den sozialen Schichten in Krain. V: Kluge, Rolf-Dieter (Hg.), *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen – Primus Truber und seine Zeit. Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich*. Sagner, München 1995, str. 96–114.

RAJŠP Vincenc: Avstrijski protestantizem v ogledalu pravne zgodovine. (SCHWARZ W. Karl, *Der österreichische Protestantismus im Spiegel seiner Rechtsgeschichte*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2017.) V: *Stati inu obstati* 15 (2019), str. 157–169.

RAJŠP Vincenc: Ob 500 letnici Luthrovega nastopa na državnem zboru v Wormsu. V: *Stati inu obstati*, 17 (2021), str. 47–70.

RAJŠP Vincenc: Oris protestantizma na Goriškem v 19. stoletju do prve svetovne vojne. V: *Stati inu obstati* 28 (2018), str. 11–42.

RAJŠP Vincenc: Protestantizem na Slovenskem v prvih šestih desetletjih 19. Stoletja. V: *Stati inu obstati* 17 (2021), str. 301–27.

RAJŠP Vincenc: Trubarjev »Catechismus« natisnjen v Schwäbisch Hallu, med vrstniki v Evropi. V: Mojca Ferle in Irena Žmuc (ur.), *Knjiga Znanje Razum. Od protestantizma do razsvetljenstva (1500–1800)*. Mestni muzej Ljubljana 2021, str. 56–78.

RAJŠP Vincenc: Zgodovinski pogled na reformacijo, Martina Luthra in Primoža Trubarja v luči najnovejših ugotovitev ob 500-letci Reformacije. V: *Edinost in dialog. Revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog*. Nova serija. Letnik 72, štev. 1–2, Maribor 201, str. 71–100.

SAKRAUSKY Oskar: Primus Truber. *Deutsche Vorreden*. Evangelischer Presseverband, Wien 1989-

SCHILLING Heinz: Die konfessionelle Entwicklung im Reich zwischen 1555 und 1600. V: Kluge, Rolf-Dieter (Hg.), *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen – Primus Truber und seine Zeit. Intentionen. Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich*. Sagner, München 1995, str. 37–45.

SCHINDLING Anton: Das Ende der Reichskirche – Verlust und Neuanfang. V: Kontinuität und Innovation um 1803: Säkularisation als Transformationsprozeß; Kirche, Theologie, Kultur, Staat. Rolf Decot, Mainz am Rain 2005, str. 69–92.

SCHMIDT Georg: Die frühneuzeitliche Idee »Deutsche Nation«: Mehrkonfessionalität und sekuläre Werte. V: Haupt Heinz-Gerhard (Hg.), Nation und Religion in der deutschen Geschichte. Campus-Verlag, Frankfurt/Main 2001, str. 33–67.

SILLEM Karl Hieronymus Wilhelm: Primus Truber der Reformator Krain 's. Blässing 1861.

SLOMŠEK Anton Martin: Slava rajnim rodoljubom in utemeljiteljem našega slovstva. V: Drobčinice, XVI. letnik 1862, str. 71–79.

ŠAFARIK Jozef, *Slovanský zeměvid*. Praha, 1842.

ŠEGULA Andrej, *Trubarjev odnos do Luthra, Calvina in Zwinglija. V: Edo ŠKULJ (ur.), Primož Trubar. Simpozij v Rimu – 26. Celjska Mohorjeva družba, Celje 2009.

TOPORIŠIČ Jože: Adam Bohorizh, Arcticae horulae succisivae (1584). Zimske urice proste. Prevod in spremna beseda Jože Toporišič. Maribor: Obzorja 1987.

TRAUNER Karl: Konfessionalität und Nationalität. Die evangelische Pfarrgemeinde Marburg/Maribor im 19. Und 20. Jahrhundert. Böhlau Verlag, Wien 2019.

TURK Josip, Vpliv protestantizma na slovenski narod – (V spomin na 400 letnico sklicanja tridentinskega koncila) V: Revija Katoliške akcije, 21/1942, štev. 5–8, str. 123–139.

Elektronski viri

<https://www.luther2017.de/martin-luther/geschichte-geschichten/der-wurf-mit-dem-tintenfass/index.html>, vpogled 2. 9. 2023.

Rainer Henrich: Heinrich Bullinger, Wider die schwarzen Künste (1571), vpogled 2. 9. 2023.

Benko, Josip (1889–1945) – Slovenska biografija (slovenska-biografija.si), vpogled 2. 9. 2023.

Guillaume Farel – Wikipedia, vpogled 2. 9. 2023.

Michael Servetus – Wikipedia, vpogled 2. 9. 2023.

<https://de.wikipedia.org/wiki/Reformationstag>, vpogled 2. 9. 2023.

VEKOSLAV GRMIČ V VRSTI SLOVENSКИH DUHOVNIKOV, KI SO SE UKVARJALI S SLOVENSКИMI PROTESTANTI 16. STOLETJA

Povzetek

Vekoslav Grmič se je vključil v vrsto raziskovalcev slovenskih duhovnikov o reformaciji in protestantizmu v jubilejnem letu 500-letnice rojstva Martina Luthra leta 1983 in odtlej domala do svoje smrti objavljal razprave s tega področja. Posvečal se je teološkim vprašanjem, ki pa jih ni mogoče obravnavati zunaj zgodovinskega dogajanja, kar predpostavlja poznavanje in upoštevanje tega dogajanja. Prispevek uvršča Grmiča kot razisko-

valca – duhovnika v vrsto slovenskih duhovnikov, ki so od izida slovnice Frana Metelka *Lehrgebäude der slowenischen Sprache* leta 1825 naprej v svojih slovnica in zgodovinskih delih obravnavali pomen slovenskih protestantov za slovensko literaturo in kulturo. Za 19. stoletje sta značilni dve obdobji. Prvo je čas mirnih odnosov s protestantizmom kljub poudarjanju, da je šlo za odpad od prave (katoliške) vere, ki se zaključi s Slomškovo »spravo s slovenskimi protestanti« leta 1862 v Drobtnicah. Temu je sledilo obdobje naraščajočih nasprotij v času nacionalnih bojev vse do konca prve svetovne vojne, obdobje odnosa slovenskih katoliških duhovnikov do »nemškega protestantizma«, čeprav so tudi v tem času nastajala dela s pozitivnim poudarkom. Tem »mednacionalnim« nasprotjem so se od konca 19. stoletja naprej pridružili še znotrajslovenski »klerikalno-liberalni« pogledi na slovensko reformacijo. Vekoslav Grmič se z vplivom »nacionalnih« nasprotij na slovensko reformacijo ni ukvarjal; glede »klerikalno-liberalne« je pritegnil slednjim. Svoje gledanje je gradil na osnovi spremenjenega odnosa do protestantizma v Katoliški cerkvi po Drugem vatikanskem koncilu in na osnovi sodobnih nemških katoliških teologov in zgodovinarjev; ostal pa je zvest dotedanjim kritikam razmer v Cerkvi 16. stoletja in predvsem kritiki protireformacije.

VEKOSLAV GRMIČ IN THE LINE OF SLOVENIAN PRIESTS WHO HAVE RESEARCHED SLOVENIAN PROTESTANTS OF THE 16TH CENTURY

Summary

Vekoslav Grmič was one of the many Slovenian researchers who studied the Reformation and Protestantism during the 500th anniversary of Martin Luther's birth in 1983. From that time until his death, he continued to publish his work in this field. Grmič's focus was on theological issues that cannot be understood without knowledge of the historical developments and an appreciation for them. This article positions Grmič as a researcher and priest in the line of Slovenian priests who, since the publication of Fran Metelko's grammar *Lehrgebäude der slowenischen Sprache* in 1825, have emphasized the importance of Slovenian Protestants to Slovenian literature and culture. The 19th century can be divided into two periods. The first was characterized by peaceful relations with Protestantism, despite the emphasis on apostasy from the true (Catholic) faith, culminating in Slomšek's "Reconciliation with the Slovene Protestants" in 1862 in Drobtnice. The second period was marked by growing contradictions during the national struggles until the end of the First World War, with Slovenian Catholic priests taking negative attitudes towards "German Protestantism". However, some positive works were also produced during this period. From the end of the 19th century onwards, these "international" contradictions were joined by intra-Slovenian "clerical-liberal" views of the Slovenian Reformation. While Grmič did not explore the influence of "national" contradictions on the Slovenian Reformation, he did draw attention to the "clerical-liberal" contradictions. Grmič based his views on the changed attitude towards Protestantism in the Catholic Church after the Second Vatican Council and on contemporary German Catholic theologians and historians. Nevertheless, he remained faithful to previous critiques of the situation in the Church in the 16th century, especially regarding the Counter-Reformation.

VEKOSLAV GRMIČ UNTER DEN SLOWENISCHEN GEISTLICHEN, DIE SICH MIT DEN SLOWENISCHEN PROTESTANTEN AUS DEM 16. JAHRHUNDERT BESCHÄFTIGTEN

Zusammenfassung

Vekoslav Grmič trat 1983 im Jubiläumsjahr des 500. Jahrestages von Martin Luthers Geburt in die Reihen der slowenischen Geistlichen ein, die über die Reformation und den Protestantismus forschten, und von da an bis zu seinem Tod veröffentlichte er immer wieder Beiträge zu diesem Thema. Er widmete sich theologischen Fragen, die nicht außerhalb historischer Ereignisse betrachtet werden können und somit die Kenntnis und Betrachtung dieser Ereignisse voraussetzten. Der gegenständliche Beitrag stellt Grmič als forschenden Priester in die Reihe slowenischer Priester, die sich seit der Veröffentlichung der Grammatik *Lehrgebäude der slowenischen Sprache* von Fran Metelko im Jahr 1825 in ihren Grammatiken und historischen Werken mit der Bedeutung der slowenischen Protestanten für die slowenische Literatur und Kultur befassten. Das 19. Jahrhundert ist von zwei Perioden geprägt. Vorerst einer Zeit friedlicher Beziehungen zum Protestantismus, trotz der Betonung, dass es sich um eine Abkehr vom wahren (katholischen) Glauben handelte, die mit der „Versöhnung mit den slowenischen Protestanten“ von Slomšek im Jahr 1862 in Drobtinice endete. Darauf folgte eine Zeit wachsender Widersprüche während der nationalen Kämpfe bis zum Ende des Ersten Weltkriegs, der Haltung der slowenischen katholischen Priester gegenüber dem „deutschen Protestantismus“, wobei auch in dieser Zeit Werke mit einer positiven Ausrichtung entstanden sind. Zu diesen „internationalen“ Gegensätzen gesellten sich ab Ende des 19. Jahrhunderts innerslowenische „klerikal-liberale“ Ansichten zur slowenischen Reformation. Vekoslav Grmič befasste sich nicht mit dem Einfluss „nationaler“ Antagonismen auf die slowenische Reformation, sondern berief sich hinsichtlich der „klerikal-liberalen“ auf diese. Er baute seine Sichtweise auf der Grundlage der veränderten Haltung gegenüber dem Protestantismus in der katholischen Kirche nach dem Zweiten Vatikanischen Konzil und auf der Grundlage zeitgenössischer deutscher katholischer Theologen und Historiker auf, blieb aber den bisherigen Kritiken an der Situation der Kirche im 16. Jahrhundert und insbesondere der Kritik an der Gegenreformation treu.